

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО МОЖЛИВОГО ПОТРАПЛЯННЯ У ПОЛОН

Проведено узагальнення теоретичного й емпіричного матеріалів щодо особливостей формування психологічної готовності військовослужбовців до перебування в умовах вимушеної ізоляції (полону). Необхідність організації спеціальної психологічної підготовки військовослужбовців на випадок потрапляння у полон обґрунтовано тим, що набуті знання і навички можуть допомогти збереженню життя у ситуаціях потрапляння у полон та повернення з нього.

Зазначено, що одна з головних цілей психологічної підготовки до ситуації полону – це тренування у військовослужбовців Національної гвардії України самовладання і самоконтролю під сильним психологічним тиском, навчання контролю поведінки в екстремальних умовах тощо. Наведено основні методи, за допомогою яких на допитах тюремні наглядачі намагаються зламати волю полонених, домогтися їхньої повної покори, змінити їхні ідеали і цінності. Конкретизація підходів до організації професійно-психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України, досвід проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, відсічі нападу росії на Україну дали змогу узагальнити підходи в їхній підготовці до ситуацій вимушеної ізоляції (полону) та сформулювати основні рекомендації.

Ключові слова: *військовослужбовці Національної гвардії України, ситуації полону, психологічна готовність, професійно-психологічна підготовка.*

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія з боку російської федерації сьогодні визначає підвищені вимоги до професійної та психологічної готовності особового складу військових частин і підрозділів Національної гвардії України (НГУ). Це стосується і військових фахівців органів по роботі з особовим складом, які безпосередньо організують і здійснюють заходи морально-психологічного забезпечення діяльності формувань НГУ. Підвищення вимог до таких фахівців актуалізує важливість якісного вдосконалення процесу їхньої професіоналізації, спрямованого на досягнення потрібного рівня ефективності реалізації службових функцій за посадами призначення та створення підґрунтя для подальшого професійного зростання [1].

Водночас складність і різноплановість виконуваних цими фахівцями НГУ професійних завдань актуалізує важливість сформованості значного обсягу знань, умінь, навичок, особистісних якостей, серед яких особливого значення набуває здатність до комплексної та всебічної підготовки підлеглих до можливого потрапляння у полон та перебування в ньому.

Абсолютно нові підходи до здійснення бойової діяльності в умовах загарбницької та жорстокої війни з росією потребують удосконалення й оптимізації змісту, методів та засобів психологічної підготовки військових фахівців. Із цих позицій виникла потреба в узагальненні теоретичного й емпіричного матеріалів щодо особливостей формування психологічної готовності військовослужбовців до перебування в умовах вимушеної ізоляції.

Шокові стани і переживання можуть травмувати психіку здорової людини, тому чітке й суворе дотримання вимог професійно-психологічної підготовки військовослужбовцями НГУ є найважливішим чинником запобігання втратам серед особового складу в умовах повсякденної діяльності та в екстремальних ситуаціях.

Проведений аналіз сучасних наукових праць, керівних документів та розвиток подій у війні з росією засвідчив, що актуальність зазначеного дослідження обумовлюється такими положеннями, як:

- недостатня кількість розробок і наукових праць на цей час стосовно формування психологічної готовності військовослужбовців підрозділів до перебування у вимушеній ізоляції;
- висока значущість сформованості психологічної готовності до виконання бойових завдань;
- наявна суперечливість між усвідомленням посадовими особами військових частин ролі психологічної готовності і відсутністю орієнтовної моделі її формування та практичних рекомендацій щодо вдосконалення психологічної підготовки військовослужбовців до перебування у полоні.

Отже, наведені положення свідчать про доцільність проведення науково-пошукової роботи, спрямованої на виявлення особливостей ефективного формування психологічної готовності військовослужбовців до перебування у вимушеній ізоляції (полоні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній науці сьогодні накопичено певний потенціал для розроблення аспектів стосовно поведінки особистості у полоні. Так, психологічні дослідження проблем прояву особливості потрапляння військовослужбовців у полон проводили деякі психологи, а саме: В. Апальков, Г. Філіпова, В. Карпов, О. Хміляр, Ю. Ширококов. Становлять інтерес також матеріали щодо перебування цивільних осіб в умовах примусової ізоляції, що викладені В. Франклом, В. Глуховським, Н. Зарецькою, А. Побідашем та іншими дослідниками.

Аналіз же виявлених суперечностей, проблем теорії і практики військового управління, проблем у навчанні здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти оперативного рівня військової освіти підтверджує виняткову актуальність проблематики підготовки військовослужбовців НГУ до можливого потрапляння у полон, яка потребує більш ґрунтовного вивчення і систематизації для фахівців спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» та спеціальності 251 «Державна безпека».

Мета статті – узагальнити теоретичний та емпіричний матеріали щодо особливостей формування психологічної готовності військовослужбовців до перебування в умовах вимушеної ізоляції (полону) та сформулювати основні рекомендації щодо організації професійно-психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до ситуацій полону.

Виклад основного матеріалу. Страх потрапляння у полон є практично у кожного військовослужбовця, а підґрунтя цього створюється розповідями звільнених осіб про тортури, яких вони зазнали у ворожому полоні. За даними науковців, протягом Другої світової війни 11 % полонених американців і британців не пережили полону (найбільша їхня частина в японському полоні), 60 % радянських полонених не повернулися з німецьких таборів, а 45 % німецьких військових не вижили в радянському полоні [2].

Лише у XVI ст. домініканський монах Франсіско де Вітторіо у 1550 р. зазначив, що неприпустимо у війні заподіяти більше зла, ніж це передбачали цілі самої війни, і проповідував більш гуманне поводження з військовополоненими, за яких слід брати викуп. Уже у XVII ст. це підтримав юрист Г'ю де Гроот, що вказувало на поступові зміни у поводженні з військовополоненими, яких дедалі частіше залишають живими заради обміну після закінчення війни. Справжнім зрушенням стали прийнята у 1864 р. Женевська конвенція і заснований Міжнародний комітет Червоного хреста. Як наслідок цього у 1929 р. і 1949 р. були ухвалені ще три конвенції, які з формально-правової точки зору регулюють негуманне поводження з військовополоненими [3].

Однак зазначені документи не вирішили проблем остаточно: у Другій світовій війні СРСР та Японія не підписали цих конвенцій, а нацистська Німеччина відмовилася дотримуватися Женевських конвенцій щодо радянських полонених. Унаслідок цього багато полонених просто не вижили в умовах вимушеної ізоляції.

Необхідність організації спеціальної психологічної підготовки військовослужбовців на випадок потрапляння у полон обґрунтовується тим, що набуті знання та навички можуть допомогти збереженню життя у ситуаціях потрапляння у полон та повернення з нього. Зазвичай у процесі цієї підготовки відпрацьовують такі матеріали: вивчають положення Женевських конвенцій, ознайомлюються з основними правилами поведінки для виживання в умовах полону, проходять спеціальні тренування тощо. Під час таких тренувань досягають формування простих навичок, і це сприяє кращій підготовці військових до можливого захоплення у полон і перебування в ньому.

Фахівці зазначають, що найбільш критичним періодом є момент самого взяття у полон і перший час перебування у полоні (перші 24–48 годин), адже в цей період поведінка полоненого має істотний вплив на його життя і ставлення ворога. На полі бою всі перебувають під дією стресу, часто афекту, і тому представники сторони, яка здається у полон, мають намагатися якомога точніше домовитися про обставини полону. Отже, одна з головних цілей психологічної підготовки до ситуації полону – це тренування у військовослужбовців НГУ самовладання і самоконтролю під сильним психологічним тиском, контролю поведінки в екстремальних умовах, застосування заспокійливих жестів тощо. Украй важливо, щоб під час навчання «полонений» військовослужбовець розумів, що його першочергова мета – спочатку вижити, а потім діяти за ситуацією.

Науковці визначають декілька фаз, протягом яких відбувається зміна різних вражень та реакцій полонених (Міллер, 1974) [4]:

– протягом перших 24 годин: відчуття повного шоку і травми, сильне відчуття безпорадності, страх смерті та панічна тривога через шок від думки про переживання родини, поява неочікувано сильного інстинкту самовиживання, спроба взяти під контроль власні емоції та відчуття, усвідомлення неможливості ясно мислити;

– 24–48 годин після втрати свободи: заспокоєння почуттів і емоцій та перші ознаки пристосування до нових обставин, прокручування у голові нещодавніх подій, власних цінностей («як це могло трапитися»), тривога за сім'ю, боротьба з депресією і відчуттям безпорадності та самотності, тілесні симптоми головного болю, часті позиви до сечовипускання;

– після 48 годин і довше: відчутне пристосування до ситуації (у разі, якщо не піддають тортурам), спроба духовного віддалення від реальності, думки про цінність життя й свободу, можливі докорінні зміни власної шкали цінностей.

Перебування у полоні спричиняє низку травм – життя під час негуманного ставлення у тісних, негігієнічних умовах, нестача харчування, води, сну, наявність виснаження, тортури тощо. Незважаючи на добру натренованість, фізичну витривалість і ментальну стабільність, неможливо повністю опанувати стійкість до тортур. Це підтвердили випадки знущання над українськими військовополоненими окремого загону спеціального призначення «Азов» з боку російських сил та злочин страти полонених в Оленівці.

На сьогодні вироблено такий сценарій: рекомендується, щоб кожний полонений співпрацював з тими, хто його допитує, та розказав їм ту інформацію, яку дозволено розповідати ворожій стороні. Важливо, щоб усі військовослужбовці знали деталі такого сценарію і дотримувалися його у разі потрапляння у полон.

У випадку катування кожен сам приймає рішення, до якої міри є сенс дотримуватися мовчання. Проте у будь-якому разі важливо приховати хоча б частину інформації, яка може мати ключове значення для ворога та безпеки власних сил оборони.

До того ж багато полонених після зізнання відчувають сильну провину через те, що зроблено чи сказано проти їх принципів. Виникає так званий «синдром провини тих, хто пережив полон».

На цей час уже доведено, що керівники регулярних військ РФ ховають українських полонених від правозахисних організацій та гуманітарних місій, тримають їх в ізоляції.

Однією із психологічних проблем перебування у полоні також називають нудьгу. У наукових джерелах наводять чотири різних стратегії (Дітон, 1977) боротьби з нудьгою, які використовували американські військові пілоти у В'єтнамі під час перебування в одиночній камері [5]:

1) взаємодія між полоненими й охороною (комунікація з охоронцями, фізичні вправи, спостереження за поведінкою охоронців, гумор, вигадкування різних історій, планування втечі);

2) відтворення минулого (згадка про події з минулого, сімейних подій);

3) повторювані дії (відпочинок у камері, ментальні вправи, запам'ятовування фактів, фантазування, спостереження за комахами, розмова із самим собою);

4) саморозвивальні дії (роздуми про майбутнє, вигадкування різних предметів, приладів, набуття нових знань та навичок, запам'ятовування історій, ігор тощо).

Констатовано, що встановлення певних довірчих відносин з охоронцями може допомогти вижити, полегшити страждання, але за умов, що у такій ситуації не втрачається контроль за подіями.

Інший випадок відвертого зближення з охоронцями камер – це «стокгольмський синдром», який стосується феномена повної втрати відчуття ворожості і навіть відвертого співчуття щодо тюремників. Він дістав назву після події у Стокгольмі у 1973 р., коли після пограбування одного з банків заручники демонстрували ознаки сильного емоційного зв'язку із злочинцями. «Стокгольмський синдром» сьогодні – психологічний несвідомий захисний стан, який характеризується прив'язаністю жертви до кривдника. У процесі захоплення, викрадення або застосування (чи загрози застосування) насильства жертви починають співчувати своїм загарбникам, виправдовувати їхні дії і навіть ототожнювати себе з ними, переймаючи їхні ідеї [6].

Авторство терміна приписують криміналісту Нільсу Біджероту (Nils Bejerot), який запровадив його під час аналізу ситуації, що виникла у Стокгольмі під час захоплення заручників у серпні 1973 р. [7]. Тоді два рецидивісти захопили у банку чотирьох заручників (чоловіка і трьох жінок) і протягом шести днів загрожували їхньому життю, проте час від часу давали їм деякі поблажки. Це тривало п'ять днів, і весь цей час життя захоплених заручників висіло на волосині. Проте у момент їхнього звільнення трапилося щось несподіване: жертви стали на бік злочинців, намагаючись перешкодити поліцейським. А пізніше, коли конфлікт благополучно вирішився і злочинці були

посаджені за ґрати, колишні жертви раптом стали просити для них амністії. Вони відвідували їх у в'язниці, а одна із захоплених у заручники жінок навіть розлучилася зі своїм чоловіком, щоб оспівдитися у коханні тому, хто п'ять днів тримав біля її скроні пістолет.

Характерний набір ознак Стокгольмського синдрому такий.

1. Полонені починають ототожнювати себе із загарбниками. Принаймні, спочатку це захисний механізм, часто заснований на неусвідомленій ідеї, що злочинець не заподіюватиме шкоду жертві, якщо дії будуть спільними і сприйматися позитивно. Бранець практично щиро намагається досягти піклування з боку загарбника.

2. Жертва часто розуміє, що заходи, прийняті її потенційними рятувальниками, ймовірно, можуть завдати шкоди і їй. Спроби порятунку можуть перевернути ситуацію, замість терпимої вона стане смертельно небезпечною.

3. Довге перебування у полоні призводить до того, що жертва дізнається про злочинця як людину. Стають відомі її цінності, погляди, проблеми і характер. Це особливо добре спрацьовує у політичних чи ідеологічних ситуаціях, коли полонений дізнається про погляди загарбника, його образи на владу. Тоді жертва може подумати, що позиція злочинця – єдина правильна. При цьому заручник емоційно дистанціюється від ситуації, не вірить, що з ним це сталося, перебуває наче уві сні (деперсоналізація). Залежно від ступеня ототожнення себе із загарбником жертва може вважати, що потенційні рятувальники з їхньою наполегливістю дійсно винуваті у тому, що відбувається.

Стокгольмський синдром вважається нормальною реакцією людини на психотравмуючу подію, а не розладом, до того ж, його не внесено в жодну міжнародну систему класифікації психіатричних захворювань. Він викликається дією захисного механізму під час небезпеки для життя і характеризується підсвідомою спробою викликати симпатію злочинця і таким чином врятувати собі життя.

Здебільшого на допитах тюремники намагаються зламати волю полонених, домогтися їхньої повної покори, змінити їхні ідеали і цінності тощо.

Вони зазвичай використовують такі методи [8], як:

- погрози (підтримка атмосфери тривоги та відчаю);
- періодичні винагороди (мотивування до взаємодії з гнобителями);
- ізоляція (недопущення будь-якої соціальної підтримки для опору та розвиток залежності від тюремника);
- індуковані унеможливлення і виснаження (підрив ментальних та тілесних здібностей для чинення опору: довготривале позбавлення сну, води, їжі);
- демонстрація «всемогутності» і «всезнання»;
- деградація мотивів полонених;
- формування звички покору.

Конкретизація підходів до організації професійно-психологічної підготовки військовослужбовців НГУ, досвід проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, нападу росії на Україну дали змогу узагальнити тенденції змін підготовки військовослужбовців до вимушеної ізоляції (полону) і сформулювати такі положення та рекомендації.

1. Військовослужбовці НГУ мають знати основні поняття, які стосуються статусу військовополоненого, положення міжнародного гуманітарного права, а також основні правила поведінки у полоні тощо.

2. Психологічні дослідження показали, що окремі риси особистості можуть полегшити перебування у полоні, на що слід зважати під час психологічного відбору кандидатів у спецпідрозділи та інші види діяльності з високим ступенем можливості опинитися у полоні (екстраверти, наприклад, краще витримують біль, але потребують спілкування; інтроверти ж легше витримують перебування в одиночній камері; особам з розвиненим самоконтролем важче, а особам з почуттям гумору легше пережити ситуації депресії та фрустрації). Такі риси характеру, як тверді переконання, оптимізм, гнучкість поведінки, широкий ресурсний набір, віра та пошук позитивних сторін і сенсу життя також допомагають витримати важкі умови полону.

3. Під час психологічної підготовки до можливої ситуації полону необхідно ознайомити військовослужбовців з особливостями ситуації потрапляння у полон, а в окремих підрозділах – організувати і проводити такі тренування, у ході яких вони потраплятимуть у деякі з подібних ситуацій. Такі вправи можливо проводити з тими, хто виявив добровільну готовність на участь, при цьому попередньо оцінювати їхні психофізичні особливості.

4. Під час підготовки до ситуацій потрапляння у полон необхідно формувати у

військовослужбовців НГУ практичні навички саморегуляції психофізичного стану (практичні заняття, дихальні вправи, аутотренінг, різні види психологічного захисту тощо). Такі техніки довели свою ефективність у поліпшенні самопочуття людей у полоні, а також у підтриманні прагнення до боротьби.

5. Психологічна підготовка також має охоплювати основні знання про виклики, з якими можуть зіткнутися полонені після звільнення, а також можливі шляхи поліпшення їхнього стану психічного здоров'я на період оздоровлення та реабілітації.

6. Усі види підготовки тісно взаємопов'язані в аспекті формування психологічної готовності до виконання конкретних службово-бойових завдань. Вони здатні фокусувати увагу на головному – підготовці до виконання завдань, а також зменшувати негативні думки про можливі невдачі й небезпеку, прояв негативних емоційних станів та ін.

Висновки

У статті проведено узагальнення теоретичного й емпіричного матеріалів щодо особливостей формування психологічної готовності військовослужбовців до перебування в умовах вимушеної ізоляції (полону). Зазначено, що одна з головних цілей психологічної підготовки до ситуації полону – це тренування у військовослужбовців Національної гвардії України самовладання і самоконтролю під сильним психологічним тиском, навчання контролю поведінки в екстремальних умовах тощо. Наведено основні методи, за допомогою яких на допитах тюремники намагаються зламати волю полонених, домогтися їхньої повної покори, змінити їхні ідеали і цінності. Узагальнено підходи в організації професійно-психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до ситуацій вимушеної ізоляції (полону), а також сформульовано відповідні рекомендації.

Подальшим напрямом дослідження буде аналіз досвіду підготовки військовослужбовців спецпідрозділів країн НАТО до ситуацій можливого потрапляння у полон.

Перелік джерел посилання

1. Пасічник В. І., Бєлай С. В., Керницький О. М. Психолого-педагогічні умови вдосконалення процесу професіоналізації слухачів магістратури Національної академії Національної гвардії України. *Чесць і закон*. 2020. № 1 (72). С. 74–84.

2. Савінцев В. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід. Київ : НУОУ, 2012. Ч. 1. 412 с.

3. Апальков В. В. Психологія поведінки військовослужбовця в умовах полону. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 2 (55). С. 14–22.

4. Зарецька Н. Інтегрована модель реінтеграції та постізоляційного супроводу в публічному управлінні відновленням осіб, звільнених з ізоляції. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ : НАДУ, 2019. Вип. 2. С. 37–42.

5. Павличенко Д. Ціна свободи. Київ : Самміт-Книга, 2014. 284 с.

6. Широбоков Ю. До питання про соціально-психологічну модель наслідків полону. *Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2019. Вип. 2. С. 67–78.

7. Rosario V. Sanchez. A Concept Analysis of Trauma Coercive Bonding in the Commercial Sexual Exploitation of Children. *Journal of Pediatric Nursing*. Vol. 46. May-June 2019. P. 48–54.

8. Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі / Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» ; Ю. Л. Белоусов та ін. Київ : ЦП Компринт, 2015. 84 с.

S. Bielai, O. Kernycky, Ya. Zinkov

PROBLEMS OF FORMING THE PSYCHOLOGICAL READINESS OF MILITARY OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE TO THE POSSIBILITY CAPTURE

The article summarizes the theoretical and empirical material regarding the peculiarities of the formation of the psychological readiness of military personnel to stay in conditions of forced isolation (captivity). The need to organize special psychological training of servicemen in case of capture is justified by the fact that the acquired knowledge and skills can help save life in the situation of capture and return from it. It is noted that one of the main goals of psychological preparation for the situation of captivity is to train military personnel of National Guard of Ukraine self-control and self-control under strong psychological pressure, learning to control behavior in extreme conditions.

The main methods by which jailers try to break the will of prisoners during interrogations, ensure their complete obedience, and change their ideals and values are given.

During preparation for situations of being captured, it is necessary to form practical skills of self-regulation of the psychophysical state (practical classes, breathing exercises, self-training, various types of psychological protection) among National Guard of Ukraine military personnel. Such techniques have proven their effectiveness in improving the well-being of people in captivity, maintaining the desire to fight.

The concretization of approaches to the organization of professional and psychological training of National Guard of Ukraine servicemen, the experience of anti-terrorist operations and anti-terrorist operations, repelling the attack of the Russian Federation on Ukraine made it possible to generalize the approaches to their training for situations of forced isolation (captivity), and to formulate the main recommendations.

Keywords: *military personnel of National Guard of Ukraine, situations of captivity, psychological readiness, professional and psychological training.*

Белай Сергій Вікторович – доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника навчально-наукового центру організації освітнього процесу – начальник науково-методичного відділу Національної академії Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0002-0841-9522>

Керницький Олександр Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри організації роботи з персоналом Національної академії Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0002-9067-3846>

Зінков Ярослав Вікторович – начальник відділу служб Національної академії Національної гвардії України

<https://orcid.org/0009-0004-4324-0087>